

Ряду країн воно передавалося безкоштовно. Але все це було невідомо населенню.

Держзаготівлі сільгосппродукції не припинялися.

Тільки з 1988 р., у зв'язку з відкриттям спеціальних сховищ архівів, стало можливим наукове дослідження проблеми повоєнного голодомору.

ЖЕРТВИ ГОЛОДОМОРУ

Через недоїдання, голоднечу, швидко поширювалася по республіці дистрофія. Найбільше – саме в „пік голоду“ – взимку 1946–1947 рр. та весною 1947 р. – опухання, виснаження дорослих та дітей на ґрунті голоду набували масового характеру. Архівні документи – доповідні записки, інформації, листи голів облвиконкомів і секретарів обкомів партії, політдонесення керівників виробництва, начальників на адресу вищих посадових осіб України містять багато даних, що підтверджують це сумне явище.

В великих промислових містах дистрофіками ставали найбільше утриманці й діти, зняті з гарантованого постачання за хлібними картками, чисельність дистрофіків у містах Сталінської обл., наприклад, становила 65 тис. 651, Запорізької – 32 тис. 237, Дніпропетровської – 24 тис. 480.

У грудні 1946 р. на металургійному заводі ім. Петровського м. Дніпропетровська, наприклад, дистрофіків I та II ступеня нараховувалось 80 чоловік, на заводі ім. Калініна – 42 чоловіки, багато на Дніпровському металургійному заводі ім. Дзержинського м. Дніпродзержинська та ін.

Документи Міністерства охорони здоров'я, МВС і МДБ України свідчать, що з 31 березня по 20 червня 1947 р. кількість хворих на дистрофію зросла з 635 тис. 844 чоловік до більш ніж 1 млн. 100 тис. чоловік. Житель с. Червоний Яр Кілійського р-ну Ізмаїльської обл., демобілізований з армії Буручан писав своєму товаришу: „...Демобілізувався, приїхав додому, але краще мене убили б на фронті, ніж мучитися вдома, де всі вмирають з голоду. Таке життя погане, що передати не могу, приїхав додому й не бачу ніякої допомоги з боку держави“. А. Жукова з с. Пер-

вомайського Суворовського р-ну Ізмаїльської обл. писала на адресу п/п П. А. Жукову: „...Такого голоду, як тепер, по всій Бессарабії ми не пам'ятаємо. Від Ізмаїла до Чикирлика й до Кілії всі люди голодні“.

Але найбільше голод вразив село. Станом на 1 червня 1947 р. в Україні нараховувалося 1 млн. 74 тис. 314 дистрофіків, 77,1% (828 тис. 429 чоловік) яких були сільськими жителями. Найбільше виснажених селян-дистрофіків було у Вінницькій обл. – 133 тис. 442 чоловіки, у Київській – 66 тис., у Харківській – 63 тис. 677, у Запорізькій – 56 тис. 507, в Дніпропетровській – 52 тис. 767, в Ізмаїльській – 52 тис. 447, у Миколаївській – 50 тис. 807, в Одеській – 48 тис. 316, в Полтавській – 44 тис. 929, в Кам'янець-Подільській – 44 тис. 533, в Сумській – 36 тис. 427, у Херсонській – 36 тис. 312 чоловік.

Виникали й поширювалися пов'язані з голодом хвороби. На ґрунті виснаження, вживання у їжу м'яса дохлих тварин, дефіциту мила та інших засобів гігієни, ослаблення організмів людей, відсутності санпропускників на шляхах потоків знедолених поширювалися масові захворювання на паразитарні тифи. 1947 р., коли тиф підійшов до Москви, уряд СРСР видав постанову „Про заходи з ліквідації епідемічних осередків захворювань паразитарними тифами“, в якій відмічалось різке зростання захворюваності на Україні, зокрема, у Харківській обл.

У голодуючих траплялися різного роду отруєння, захворювання шкіри, ін.

Через мізерну оплату, а часто-густо неоплату трудовнів, що колгоспи, пограбовані державою, не в змозі були колгоспникам забезпечити, надзвичайно високі податки на особисті присадибні ділянки, жорстокий голод, репресії, хвороби, колгоспники полишали села. Особливо великий вплив селян був взимку 1947 р. Люди йшли, в основному, у міста, де великою була потреба у робочій силі.

Голова колгоспу „Заповіт Леніна“ Новосанджарського р-ну Полтавської обл. Личко у листі до голови Ради з колгоспних справ Андрєєва від 12 квітня 1947 р. за дорученням правління просив повернути колгоспників і сільських спеціалістів в колгоспи, вказуючи на випадки, коли з багатьох колгоспів пішло до 100 чоловік, багато спеціалістів сільського господарства,

а саме: машиністи, ковалі, теслі, ланкові... Постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 4 червня 1947 р. „Про неорганізований відхід колгоспників“ зобов'язувала керівників міністерств, республіканських установ, виконкомів обласних і районних Рад давати вказівки про заборону в усіх підвідомчих їм підприємствах і установах прийому на роботу колгоспників, які не мали дозволу правлінь про відпуск та відповідних документів від виконкомів сільрад. Але люди, гнані голодом, залишали села. З Ізмаїльської обл., наприклад, за 1947 р. вибуло 8 тис. 934 селянські господарства. В листі, датованому 19 липня 1946 р., Загородня з с. Глибочок Тальнівського р-ну Київської обл. писала А. В. Сучку до війська: „...В нашому селі люди дуже худі, а в інших – навіть опухли. Багато людей від'їжджають, настав 1933 рік...“. „Хліба колгоспникам не дають ні грама, а зараз же, як тільки намолотять, навантажують на машини й вивозять... Люди вже від'їжджають в різні сторони“, – так характеризував це явище колгоспник с. Кринички Дніпропетровської обл. В. А. Перепотський. За 1946 р. чисельність працездатних жінок та підлітків до 16 років, незважаючи на заборону виїзду, загороджувальні загони, відсутність паспортів, зменшилось в селах України на 283,9 тис. чоловік. Особливо великим вплив людей із сіл був взимку 1947 р. Люди йшли на будови, до Західної України. Це явище ще більше ускладнювало ситуацію.

Станом на 20 червня 1947 р. в Україні нараховувалося 1 млн. 154 тис. 378 виснажених голодом людей – дистрофіків.

Зі збільшенням масштабів масового голоду зростала смертність людей. „Що найстрашніше – люди мерли, мов мухи. І нікому було закопати їх в ями. Кого пригортали, а хто так і залишався лежати“, – згадувала М. І. Риженко з с. Гладківка Голопристанського р-ну Херсонської обл. Дніпропетровчанка Т. В. Прудникова згадувала, що багато батьків просили, щоб їхніх дітей забрали до дитячих будинків, бо вони пухли з голоду. „Я їздила до своєї тітки на станцію Ілларіонове й одного разу бачила як хлопчик, років 10-ти, йшов і раптом впав і вмер, але всі проходили мимо, йшли далі, наче сонні, ніби нічого страшного не відбулося. Смерть стала звичним явищем. Вона була скрізь і повсюди“.

„Люди мерли на дорогах, вокзалах. Одна жінка лягла на вокзалі у Садгорі і померла, а дитина лазила по ній і плакала. Діти

були дуже слабкими, хотіли їсти, голодували: йде, йде, бідолаха, хитається, падає і вмирає. Покійників ховали, кидаючи прямо в яму без труни. Зранку помер, а на вечір вже й поховали... Були випадки, коли діти помирали на руках вчителя“. Так запам’ята-лася смерть учня А. Бершака Р. С. Комар з м. Новомосковська на Дніпропетровщині.

За архівними документами чітко простежується ріст смертності в 1946 р. порівняно з 1945 р. Особливо значне її підвищення спостерігалось з II половини 1946 р. й різкий ріст в I половині 1947 р. Надзвичайно характерним воно було для ряду областей, зокрема Ізмаїльської та Чернівецької, де померлих було більше, ніж народжених. За даними ЦСУ України, в Ізмаїльській обл. 1946 р. народилося 15 тис. 445 чоловік, померло – 15 тис. 636 людей, тобто смертність перевищувала народжуваність. Найбільш характерною така ситуація була для сіл. У селах Ізмаїльщини того ж року народилося 12 тис. 376 чоловік, а померло 13 тис. 590 людей. Найбільше число померлих припадало на грудень 1946 р. – 2 тис. 487.

У доповідних записках, зведеннях офіційної звітності, що були направлені урядові України, відзначалося погіршення показників природного руху населення в 1947 р. порівняно з 1945: спад народжуваності і збільшення смертності, особливо дітей віком до одного року, загальне скорочення чисельності населення.

Разюче зросла смертність в 1947 р. Документ „Розподіл народжених за місяцями по Українській РСР в 1947 р. і 1948 р.“ свідчить, що „тільки 1947 рік з післявоєнних виділяється підвищеною смертністю...“.

На зменшення 1947 р. чисельності сільського населення в Дніпропетровській, Вінницькій, Запорізькій, Ізмаїльській, Чернівецькій обл-х вплинула також підвищена смертність і понижена народжуваність, в результаті чого вийшов негативний природний його приріст. В ряді областей, зокрема Харківській, Дніпропетровській, Одеській, Херсонській, Ізмаїльській, Чернівецькій за 1947 р. приріст мав мінусовий показник. Дитяча смертність 1947 р. становила 127,7 на тисячу осіб відповідного року. Найвища смертність дітей у 1947 р. відмічалася в Ізмаїльській області – 319,0, Чернівецькій – 211,5 та Запорізькій – 177 на тисячу дітей до одного року.

В 1,6 рази збільшилась 1947 р. смертність у лікувальних установах УРСР. В цілому ж по Україні за 1947, найтяжчий рік, смертність населення збільшилась в 1,7 рази. Головна причина такого зростання – голод, дистрофія та пов'язані з ними хвороби.

Помирали сотні тисяч людей. Серед дорослих більше вмирало чоловіків, ніж жінок. Серед дітей частіше вмирало хлопчики. „Страшні то були часи, люди вмирало від голоду як мухи... Скільки разів бачила, як ліз то один, то другий бідолаха на акацію та безсилий з голоду падав донизу і помирав, а інший, хоч і досягав того цвіту, наїдався його і все одно вмирав“, – згадувала А. Антонова. „У Харкові вокзал – ніде голці впасти: всюди голодуючі з усіх куточків України. Сиділи тижнями, їх не відправляли. Дітки вмирало прямо на руках знесилених матерів. Запам'ятала на все життя той страшний тихий стогін“, – свідчила К. Ткаченко з с. Заріччя Гуляй-Пільського р-ну Запорізької обл. Більше третини населення вимерло у селах Глибокому, Олександрівці, Червоноармійському, майже повністю вимерло с. Трапівка Одеської обл., багато людей померло у с. Томашківці, в Томашківському р-ні Дніпропетровської обл., інших селах і містах України...

Конфіскаційні зернозаготівлі, мізерна оплата чи неоплата вироблених тяжкою працею без вихідних трудовнів, надвисокі податки на кожне присадибне господарство, „добровільно“-примусові позики, вивіз хліба та інших сільгосппродуктів, тобто тотальне пограбування села, викликало все більше посилення голоду, поширення смертності людей від голодного виснаження. О. Катрич з с. Андріївка Роменського р-ну Сумської обл. згадував: „Нарешті настала справжня весна. (1947 р. – *Авт.*). У селі на той час од голоду померло 7 людей. Але ні „вождь усіх народів“, ні місцеве керівництво навіть пальцем не поворухнули, аби якось полегшити наші страждання. У лахмітті, з порепаними ногами брели ми до лісу, рвали липове листя, сушили його, потім щось пекли і їли. Щоб вижити, і пожити при комунізмі, що його мальовничо описували більшовицькі агітатори...“

У с. Попелюхи на Вінниччині загинуло понад 70 чоловік... Благання людей про допомогу до „батечка“ М. Хрущова не дійшло. Голодомор, організований сталінщиною через злочинну партійно-державну політику щодо селян, забрав понад 1 млн.

людських життів, в основному, хліборобських. Найбільше постраждали селяни південних, південно-східних та східних областей. В Ізмаїльській (що пізніше увійшла до Одеської) й Чернівецькій обл-х смертність була найбільшою, перевищувала народжуваність.

За спогадами нині живих свідків, загинуло від голоду 300–400 жителів с. Новоселиці Кельменецького р-ну Чернівецької обл., 100–120 чоловік померло в с. Клішківці Хотинського р-ну, з початку до липня 1947 р. померло більше третини людей с. Костичаки Новоселицького р-ну, велика кількість людей померли у с. Великій Буді Герцаївського р-ну Чернівецької обл. З. Чурчя поховав усіх своїх дітей, сам носив їх на спині на кладовище. У м. Овідіополі Одеської обл. вимерло 25–30% населення. Третина людей померла з голоду в с. Олександрівка Болградського р-ну Ізмаїльської обл. Як згадує В. С. Драганов, померли його сусіди: І. Димов і його сім'я, вони втратили під час голоду 3 дітей. У с. Глибокому Татарбунарського р-ну Ізмаїльської обл. померло близько 35% населення. Як згадує Є. Ф. Бойко, „люди йшли по вулиці й падали. Трупи валялись на вулицях“.

В с. Іванівка на Кіровоградщині зі 150 мешканців померло під час голоду 50 осіб, тобто третина населення. В родині Г. М. Кохні в с. Вишнякове від виснаження голодом померли 5 чоловік. З дуже великої сім'ї Крамаренків, яка сильно голодувала, у неї забрали навіть корову, а в сім'ї були маленькі діти, живими залишилися троє.

В грудні 1946 – січні 1947 рр. по с. Вольному Тарутинського р-ну Ізмаїльської обл., половина жителів якого вимерла, ходили спеціальні групи людей, які виносили трупи з дворів і хоронили їх на кладовищі.

У с. Завадівці Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл. з населення 600 чоловік в 1946–1947 рр. померло 250, в т. ч. 75 дітей, бо „навіть низький через посуху врожай був відібраний державою, і люди залишилися зовсім без хліба“.

У с. Малинцях Хотинського р-ну Чернівецької обл., як свідчить М. М. Залевська, померло 300–400 чоловік. У Михайлівці Кельменецького р-ну, за свідченням О. Г. Корнілової, з середини літа 1946 р. до осені 1947 р. загинуло голодною смертю близько 400 дорослих і дітей. Вимерло більше половини с. Царичанка

на Дніпропетровщині. В с. Устя на Вінниччині – до 30% населення. Й так було в багатьох селах...

Але при цьому хлібовикачка не зупинялася.

Не набагато легше було людям і в містах багатьох областей й особливо найбільш голодуючих – Чернівецької та Ізмаїльської. З м. Рені Ізмаїльської обл. Є. І. Шило на адресу п/п 040701 повідомляв В. Т. Шилу: „...Нам зараз дуже погано, не знаємо, що робити. Хліба у нас немає, їсти нічого і роботи ніде нема, у нас вже багато людей пухнуть і помирають з голоду – більше половини міста, якби ти подивився – ти б жахнувся...“. О. Мілейко з Одеси свідчила: „У нашому будинку з голоду померли 5 чоловік“. Як згадує Х. М. Борисова (Руденко) з м. Татарбунари Ізмаїльської обл., „померло тоді багато. Люди падали, як снопи. Помирали в хатах, на вулицях. Померли від голоду в 1946 р. батько, в 1947 р. – мати“.

„У нашому селі, – згадував А. П. Баршадський з с. Борисівка Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл., – був випадок, коли один чоловік, якого живцем кинули до ями з трупами, прийшов до свідомості, виліз з ями та доповз до крайньої хати аж у сусідньому селі“. Похорони в той час були невидовиж. Як згадує К. А. Буряк з с. Настополь, що на Дніпропетровщині, „становище в селі було жахливим. Один селянин з вигнаних владою копати яму для трупів, вмер у цій же ямі. А один смалив kota у грубі та так і вмер з недосмаженим котом“. Багато дітей залишились без батьків. А були діти, які навіть рятували своїх батьків, або, вже лишившись сиротами, рятували менших братів та сестер.

Поки ще не підрахована (та, напевне, й неможливо це точно зробити) чисельність загиблих від цього голоду. Але аналіз документів дає підстави стверджувати, що чорні жнива післявоєнного голодомору викосили в Україні понад 1 млн. переважно, селянських, життів.

Під час голоду чимало людей гинуло за межами республіки, коли добиралися до „хлібних місць“. З померлих від голоду сотень тисяч людей третину становили діти й підлітки.

В той час, коли найбільш вразливі селяни України, обкрадені державою, страждали і в муках помирали з голоду, найвища номенклатура – а це члени ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР, чинов-

ники цих установ, керівні працівники республіканських й обласних органів влади продовольством та промтоварами забезпечувались безкоштовно з доставкою додому. Працівники радянськопартійного активу районного масштабу отримували ліміти харчування за трьома групами. В 1947 р. у складі лімітів було 19 найменувань важливіших продуктів харчування. Пайок мали навіть дрібні управлінці. Існувало спецпостачання в системі закритих розподільників, їдалень та буфетів. Літерне харчування розподілялося на кілька категорій – „Літер Б“, „СП“, „другі гарячі“, ін. Більшість представників партійної еліти СРСР та України в „країні робітників та селян“, виголошуючи промови про справедливість, рівність і братерство, відділяли себе від народу, маючи кілька ступенів захисту, долю й болі його не поділяли.